

« zurück blättern vor »

HAK I subst. m., ab 1388. 1) ‘Eisenstange, die am Ende umgebogen ist und dazu dient, an ihr etwas anzuhängen sowie etw. zu halten oder zu ergreifen; Haken’ – ‘metalowy pręt zakrzywiony na końcu, służący do zawieszania na nim czegoś, do trzymania, chwytania czegoś itp.’: 1388 MMAe XV 68, STP *Pro ferimentis dictis zawaszi ad fenestras et haki, in quibus pendent hostia et fenestre.* ○ 1455 AGZ XVI 439, STP *Currus non habuit hakow any barkow.* ○ 1500 MMAe XIII nr 911, STP *Ut in singulis domibus aque supra domos et haki habeantur parati.* ○ 1534 FalZioł V 34, SPXVI *lekarze maią mieć pewne naczynie / Iako noże Klefzcze, haki / y nożycze; czoby nimi takowe członki, albo richło odciąć albo oderwać.* ○ 1564 BielKron 173, SPXVI *Sergius gdy był Papieżem / dopiro sie nád umárłym Formozem pomścił / kazał go z grobu wykopać á ściąć / y hakiem do rzeki Tybru wlec.* ○ 1577 ModrzBaz 84, SPXVI *Oná część miáftá w ktorey się zápalito / niech drábiny przystáwiáią / hakámi [harpagonibus] rozrywáią / y chuftámi mokremi gáfzq.* ○ ca.1659 NarArch 154, SP17 *Hakow do rozerwania ognia 50.* ○ (1729) 1964 Sieniawska 81 *Wrot z poręczami na zawiasach i hakach dwoje.* ○ 1791 Krumł.Chym. 59, L *Chymicy haków używáią z żelaza robionych.* ○ 1823 G 1017-19, SJAM *Niemiecki braniec [...] Trzykróć tańcuchem przykuty do haku.* ○ (1824–1825) 1936 Niemc.Jan 128, DOR *Próbowali hakami okręt polski przyciągnąć i na pokład wskoczyć.* ○ (1916) 1948 Żer.Nawr. 277, DOR *Nad ogniskiem wisiał na tegim haku wielki żelazny kocioł, a w nim perkotała głośno jakaś potrawa.* ○ (1937) 1948 Krucz.Sidla 293, DOR *Powłoki brzuszne były szeroko otwarte, całe w wieńcu błyszczących haków chirurgicznych.* ○ 1949 Kow.A.Grec. 6, DOR *Łańcuch napręzał się, hak porywał wielką sieć z worami, skrzyniami, świniami.* – (SŁA), STP, SPXVI, MAČZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. 2) ‘Kralle, Spitze, Stachel, Dorn (im Organismus einiger Vögel und Fische); Schnabel; obere Eckzähne bei Hirschen’ – ‘szpon, ostrze, kolec, szpic (u niektórych ptaków i ryb); dziób; górne kły u jelenia’: 1534 FalZioł IV 36c, SPXVI *Gladius. Miecz, ta riba iest rzeczona / [...] ma pod skrzelem jeden hak: kthorim zacina infsze riby.* ○ (1691) 1907 Pot.Ogr.Fr.2 66 *Darmo chciwy wysmuknął hak mięsa pożywać, / Nie każdy ptak, co lata, oraz może pływać.* ○ (1691) 1907 Pot.Ogr.Fr.1 335-336 *Ale, skoro z starością [dziób] nazbyt się mu skrzywi, / Że kulą stanie z haku, już się nie pożywi, / Aż zdechnie.* ○ (1690–1695) Mitte 18.Jh. SJPas 65r *Na karku [sc. ryby] hak mało co mniejszy odtych co na głowie zakrzywiony natę stronę ku głowie.* ○ 1951 Hop.Jez. 79, DOR *Łosie dają nam jako trofeum rosochy, jelenie wieńce i haki (lub pniaki).* – SPXVI, L, SWIL, DOR. 3) *wieszać (etc.) na hak(u), na haki, na hakach* ‘Folterinstrument; auch Galgen’ – ‘narzędzie tortur; też

szubienica': 1564 Prot B2v, SPXVI *Tego on frodze karze krom wfzelkiego bráku / Iednego ścina / drudzy iuż wişzq ná haku.* o (1691) 1907 Pot.Ogr. Fr.2 238 *Rozbity na ostatek na okrutnym krzyżu, I was, i was, z Bieszczadu jednych, drugich z chyżu, Na pale, na szubieńce, na haki, na koła, Taka wasza zastuga nie omylnie woła.* o 1780 Tręb.S.M. 110, L *Będziesz na haku, miey pewną nadzieię.* o [LBel.] 1912 Jabłonow.Hist. 162, DOR *Kozacy jego rozeszli się, a on sam puścił się dalej na awanturnicze junactwo, nim na koniec nie zawiśł (...) w Stambule na haku.* – SPXVI, CN, TR, L, SW, DOR (pot.). **4** 'Schwierigkeiten, Hindernisse, Gefahr, Niederlage; äußerste Notlage' – 'trudności, przeszkody, niebezpieczeństwo, klęska; ostateczność': 1564 BielKron 460, SPXVI *ále przyfzlişmy iuż byli ná hak miedzy wielkofc nieprzyiációl.* o 1627 Birk.Chod. 16, L *Woli przyiść na hak oftatni, a niż kark swóy iarzmu poddać.* o 1632 Cn.Ad. 536, L *Na oftatnią przyszto; o reszt idzie; przywiódl go o hak.* o 1655 Tw.Nad.Pask. 169 *Wpuszywszy mię do jednej nieżadnej dryjady, / O ten hak przyprawila, żem goniąc ją z góry, / A szwankując szkodliwie...* o (†1693) 1752 Morszt. 121, L *Ach nie słuchaymy więcey zradnych myśli, które nas na hak ženq.* o (1783) 1877 Zabł.Amf. 164, DOR *Przyjaciel ochoczy wystawia życie na hak.* o [LBel.] (1646) 1790 Faliss.Fl. 108, L *Do oftatniego haku i ciężkości przywiedzieni.* – (SŁA), SPXVI, MAČZ, CN, TR (fig.), L (fig.), SWIL (fig.), SW (m.u. fig.). **5** 'List, Kniff, Trick' – 'fortel, wybieg, podstęp': 1564 Mącz 420b, SPXVI *Hoc stratagemate usus est contra hostem. Ná ten hak nieprzyjaciela przywiódl. tego fortelu wżywał przeciw nieprzyjacielowi.* o 1586 BielSjem 17, SPXVI *Poydziem ná te opite męże náşze hakiem.* o [LBel.] 1569 BielSpr 66v, SPXVI *[Moskwaj] Czynią też haki ná náşze / vkaże sie ich trochę rzekomo będą vćiekác / iefli ie będą gonić / przywiodq ná Ludźie iż ie ofkoczq.* – SPXVI, MAČZ, SW (przen.). **6** 'Ackermaß, das dem 20. Teil eines Morgens entspricht' – 'miara powierzchni gruntu równa dwudziestej części morga': (1565) 1961 LustrPom 114, SPXVI *Ma [wieş] włók in summa alias haki 7.* o 1595 GrabPospR L3, SPXVI *w oddawaniu poborow / wielká się inaequalitas náyduie / gdy ieden z wielkiego haku (ták tám [w Infantach] włoki zowq) tyleż da iáko drugi z mátego / co tego y piątey części nie ma.* o [LBel.] 1780–1786 Nar.Hist.7 85, L *Hak ziemi, uncus, ten ziemi pomiar iest wzięty ze zwyczaiów Duńskich, a czyni dwudziestq część morgu.* – (SŁA), SPXVI, L (gospod.), SWIL, SW (m.u.), LSP (przen.). **7** 'Untiefe, Sandbank im Meer oder Fluß' – 'mielizna, piaszczysta ławica w morzu lub na rzece': 1588 Calep 1042b, SPXVI *Syrtes – Haki piaszkowe w morzu libyskim.* o (1595) 1598 KlonFlis F3, SPXVI *Chcefzli się zgadzác z Flişofskim orszakiem / Nieboże Fryczu / zowże piasfek hakiem.* o 1681 WD 173/12, SZLESTW *Hak piaszczysty závádzi.* o 1684 Chrościń.Trąba B4v *Y co się butq páşiesz swq nadęty, Wnet się ufkrzyniesz ná scylli, ná haku.* o (†1696) 1728 Pot.Arg.

196, L *Okręt ten wpadł na haki, łomał się i rozbił.* ◦ 1743 BystrzInf U2v, SP17 *furmanowi należy po ziemi wiedzieć drogę á Rotmanowi po rzekach: gdzie prąd, gdzie chak, gdzie iaka zawada.* ◦ vor 1808 L *flis zowie piasek hakiem.* ◦ vor 1808 Mag.Mskr. Vd, L *Hak nazywaią mieysce, gdzie piasek iest wodą nieco przykryty.* ◦ [LBel.] 1868 Kal.Warsz. s.103, WIECZ *Na Wiśle o małej wodzie prawie co 500 kroków, nawet częściej są haki i (...)* *tak całe koryto pełne jest haków.* – (SŁA), SPXVI, TR, L, SWIL (mor. or.), SW (fl.), LSP, DOR (daw.). **8)** ‘beim Boxen: Schlag, der mit angewinkeltem Arm von der Seite oder von unten ausgeführt wird’ – ‘w boksie: cios zadany z boku lub od dołu ręką zgietą w łokciu’: DOR (sport.). ◊ **Etym: 1)** mhd. *hâke, hâken* subst. m., ‘jedes an der Spitze krumm gebogene Ding, woran sich etw. hängen oder woran etw. gehängt werden kann; ein Ackermaß’, LEX. **2)** ostmd. *Hake* subst. f., ‘lange, schmale Untiefe; Sandbank’, FRB, nur für Inh. 7. **3)** nhd. *Haken* subst. m., ‘Krallen des Falken; anatomisch: hakenförmige Knochen; Schwierigkeit; Boxhieb; Untiefe, Sandbank’, SAN, TRUE. ◊ **Konk:** *ławica* subst. f., bel. seit (1895) 1949, DOR, zuerst geb. SWIL, nur für Inh. 7; *mielizna* subst. f., bel. seit 1780–1786, L, zuerst geb. L, nur für Inh. 7; *syrtys* subst. pl., bel. seit 1688 Pot.Moral.II, 155, zuerst geb. L, nur für Inh. 7. †*hanszlak*. ◊ **Der:** *haczyk* subst. m., 1471 MPKJ V 20, STP, zuerst geb. CN, nur für Inh. 1; *haczki* subst. pl., 1471 MPKJ V 18, STP *Haczyk fustinulas*. Zuerst geb. TR, nur für Inh. 1; *haczysty* adj., 1564 Mącz 502b, SPXVI, zuerst geb. CN, nur für Inh. 1, 2; *hakowaty* adj., 1564 Mącz 153a, SPXVI, zuerst geb. MĄCZ, nur für Inh. 1; *hakowity* adj., [einzQu.] 1564 Mącz 502b, SPXVI, zuerst geb. MĄCZ, nur für Inh. 1; *haczek* subst. m., 1588 Calep 471b, SPXVI *Hamulus – Haczek*. Zuerst geb. CN, nur für Inh. 1; *haczyć* v. imp., †1791 Jez., SW, zuerst geb. TR, nur für Inh. 1; *hakownik* subst. m., ‘der mit dem Bootshaken arbeitet’, zuerst geb. L, nur für Inh. 1; *hakowy* adj., [hapax] 1954 Archit.3 s.72, DOR, zuerst geb. SW, nur für Inh. 1. ♠ Inhalt 1 kann aus dem Tschechischen stammen (fehlt allerdings bei BASAJ und SIATKOWSKI), kann aber auch als Bezeichnung für eine technische Neuerung (Eisenhaken gegenüber Holzhaken?) direkt entlehnt sein, zumal das Wort vor 1563 BibRadz Ez 40/43 aus keinem literarischen Text belegt ist. In jedem Fall stammen die Inhalte 3, 4 und 5 direkt aus dem Deutschen; sie wurden wohl als Erweiterung von Inhalt 1 verstanden, d.h. in Verbindung mit der Polysemie des deutschen Vorbildwortes gesehen. Inhalt 2 ist wohl eine bildliche Übertragung, zunächst auf gebogene spitze Gegenstände wie z.B. Krallen, Schnabel u.dgl. Inhalt 3 ist eine Bedeutungserweiterung von Inhalt 1 (pars pro toto), Inhalt 4 wohl eine metaphorische Verwendung von Inhalt 3 (vgl. Syntagmen wie *przyjść, przywieść na hak*). Inhalt 5 erweitert Inhalt 4, wobei die Entwicklung wohl im Deutschen stattfand. Inhalt 7 stammt wohl aus dem

Niederdeutschen (vgl. jedoch NITSCHKE 1964, 171): ursprünglich gehört er dem Flößerwortschatz an (s. den Beleg von (1595) 1598 Klon[[owic]] Flis C 3b), SPXVI erscheint in der Barockdichtung, häufig im 17. Jh. (SZLESIŃSKI), neben dem Latinismus *syrtu*, das noch als literarisches Wort der Aufklärung gilt (bei TROTZ 1744 an erster Stelle, während *hak* fehlt, so noch bei BANDTKE 1806). Für KOZŁOWSKI 1845-1847, 245-6, SPXVI ist *hak* ausschließlich auf die Flölersprache beschränkt (ŁUCZYŃSKI 50). Das Ersatzwort *ławica (piaskowa)*, wohl eine Lehnübersetzung von dt. *Sandbank*, setzt sich erst in der 2. Hälfte des 19. Jhs. durch, und zwar zunächst als Terminus technicus (SWIL geol.); *hak* bleibt wohl im Wortschatz der Flößer erhalten (so SW und WIECZORKIEWICZ). Inhalt 8 ist eine moderne metaphorische Übertragung: ein Vergleich des gekrümmten Armes mit einem Haken. Es fällt auf, daß die Mehrheit der Derivate aus der Zeit vor 1600 stammt.

« zurück blättern vor »